Beschrijving van Ter Gouwstraat 2-18, Van der Vijverstraat 2-18
Datum beschrijving: 9 januari 2024
Auteur: Coert Krabbe
Bezoekdatum: 24 november 2023

Architect: A.J. Westerman
Ontwerpjaar: 1939
Bouwjaar: 1940
Ordewaardering: orde 3

Opmerking
Deze beschrijving is door Monumenten en Archeologie gemaakt in het kader van het verzoek van de erfgoedvereniging Heemschut d.d. 12 september 2023 en 25 oktober 2023 (verzoek spoedprocedure) om de onderhavige huizenblokken aan te aanwijzen tot gemeentelijk monument. Het exterieur van beide huizenblokken is bekeken alsook het inwendige van vier woningen, te weten Ter Gouwstraat 12-huis, Ter Gouwstraat 18-huis, Van der Vijverstraat 8-huis, Van der Vijverstraat 8-1hoog

Stedenbouwkundige context
De twee huizenblokken staan in Tuinwijck, een besloten wijk met een haast dorpsachtig karakter, direct achter het Muiderpoortstation. De buurt heeft een driehoekige vorm, waarbij het Muiderpoortstation de noordelijke punt vormt. Aan de oost- en westzijde is Tuinwijck ingeklemd tussen de spoordijken van respectievelijk het tracé naar Utrecht en dat naar Amersfoort. Aan de andere zijde van de spoorlijnen bevinden zich de veel urbanere Dapperbuurt en Indische buurt. Aan de zuidzijde grenst de wijk aan de doodlopende Polderweg en het terrein van de voormalige Oostergasfabriek dat recent is herontwikkeld tot 'stadshart' van Oost/Watergraafsmeer.

In 1910 werd op het terrein het volkstuinencomplex Tuinwijck aangelegd, het eerste in zijn soort in Amsterdam. In 1936 werd besloten tot het ophogen van het terrein ten behoeve van een nader te bepalen bestemming (woningbouw, stadspark, sportvelden, of een combinatie ervan). In dezelfde periode, tussen 1935 en 1939, vonden werkzaamheden aan het spoor plaats: de bestaande spoorlijnen werden op dijklichamen gelegd, waardoor ongelijkvloerse kruisingen met de steeds drukker wordende verkeerswegen konden worden aangebracht en het stedelijke verkeer beter kon doorstromen. Onderdeel van de werkzaamheden was de bouw van het nieuwe Muiderpoortstation dat in 1939 gereedkwam, naar ontwerp van H.G.J. Schelling en J. Leupen.
In 1938 ontwierp de afdeling Stadsontwikkeling het Uitbreidingsplan Tuinwijck dat een jaar later door de gemeenteraad werd aangenomen. Het voorzag in tien losse strokenbouwblokken, een plantsoen langs de westelijke spoordijk, twee vrijstaande woonhuizen en een school. Vanwege het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog konden slechts de onderhavige blokken, die samen een architectuureenheid vormen, en één vrijstaande woning worden opgeleverd.
In 1949 kwam de afdeling Stadsontwikkeling met een herzien uitbreidingsplan. Onder leiding van de stedenbouwkundige Jacoba Mulder werd de strokenverkaveling aangepast, waarbij aan de noordkant van de Van der Vijverstraat de bestaande bebouwing van Westerman als uitgangspunt gold. Hier voorzag het nieuwe plan in twee extra stroken met portiek-etagewoningen, met aan de kop van beide een bedrijfsgebouw (nu het 'Mirror Centre'). Aan de zuidzijde van de Van der Vijverstraat werden 76 eengezinswoningen gebouwd, naar ontwerp van het architectenbureau S. van Woerden en H. Groenewegen (met het oog op de woningnood werden de eengezinswoningen gesplitst in 152

duplexwoningen). Voorts was in de stedenbouwkundige plannen veel aandacht voor openbaar groen – er werd voorzien in een beplantingsinrichting – alsook voor ruime privé achtertuinen. Zo is tussen de bouwblokken zicht op de achtertuinen gecreëerd. Daarnaast hebben veel woningen voortuinen (portieketagewoningen) of groenstroken aan de voorzijde (eengezinswoningen). Het resultaat van deze opzet is dat de openbare en privé-buitenruimtes vaak op vloeiende wijze in elkaar overlopen. De beplanting en de doordachte verkaveling zorgen voor een uitgesproken groen karakter van de buurt.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen
Ter Gouwstraat 2-18 en Van der Vijverstraat 2-18 zijn twee haaks op elkaar geplaatste woningblokken. Elk blok bestaat uit een begane grond, twee verdiepingen en een vliering onder een doorlopend zadeldak (onder Ter Gouwstraat 18 bevindt zich een kelder ten behoeve van de centrale blokverwarming). De woningblokken laten een aaneenschakeling zien van steeds een brede benedenwoning en twee smallere bovenwoningen die twee bouwlagen beslaan (waardoor het woonoppervlakte van beide woningtypen ongeveer gelijk is). In beide blokken zijn de linker hoekwoningen afwijkend, althans wat de benedenwoning betreft: deze zijn net zo smal als de bovenwoningen en konden desgewenst worden gebruikt als buurtwinkel. De benedenwoningen beschikken over een tuinhuis.
Alle woningen hebben een eigen ingang met daarachter een vestibule. De vestibules van de bovenwoningen leiden naar een centraal geplaatst trappenhuis. De plattegrond van de benedenwoningen is om de trappenhuizen van de bovenwoningen 'gevouwen'. De gang die alle vertrekken ontsluit loopt eerst parallel aan deze trappenhuizen en maakt vervolgens een knik van negentig graden. Opvallend in de benedenwoningen zijn de ruime woon- en eetkamer die middels een boogvormige doorgang, geflankeerd door ingebouwde kasten, in open verbinding met elkaar staan (in enkele woningen is de boog vervangen door een recht afgesloten doorgang). Doordat de trappenhuizen niet direct achter de voorgevel zijn geplaatst kan de woonkamer op de eerste verdieping van de bovenwoningen de volledige breedte beslaan. De woonkamer van de bovenwoningen staat, net als in de woningen op de begane grond, middels een boogvormige doorgang met ingebouwde kasten in verbinding met de eetkamer. Op de tweede verdieping zijn de slaapkamers en de badkamer ondergebracht.

De bouwblokken met tuinhuizen zijn in 1939 ontworpen door architect A.J. Westerman. Het exterieur, de plattegronden en verscheidene interieurafwerkingen stammen uit de bouwtijd. Kort na de bouw ontstonden problemen met de fundering, wat leidde tot verzakkingen die zich vooral in het blok aan de Ter Gouwstraat manifesteerden. Tot op de dag van vandaag hebben geen ingrijpende verbouwingen plaatsgevonden. In verscheidene bovenwoningen is een vaste trap naar de vliering gemaakt om een extra (slaap)kamer te creëren. Oorspronkelijk was de vliering slechts toegankelijk via een luik. De badkamers en keukens zijn (waarschijnlijk) goeddeels vernieuwd, alleen van de keuken van Van der Vijverstraat 8-1hoog is bekend dat deze nog een paar onderdelen uit de bouwtijd bevat. De woning Ter Gouwstraat 18-huis is aan de achterzijde uitgebreid met een uitbouw.

Architectonische verschijningsvorm
Exterieur
Zowel de zichtgevels als de achtergevels van de bouwblokken zijn zorgvuldig ontworpen. Westerman paste geelkleurige baksteen toe met diepliggende lintvoegen en platvolle stootvoegen. De lintvoegen en het brede formaat baksteen verlenen de gevels een horizontale werking.
De voorgevel van beide blokken heeft een sterke ritmiek door de toepassing van erkers over twee bouwlagen en de per twee woningen gekoppelde balkons. In het gevelbeeld is veel plek ingeruimd voor vensteropeningen, met een afwisseling van brede en smallere vensters/balkondeuren. De originele houten kozijnen en ramen zijn voorzien van asymmetrisch geplaatste roeden, de bovenlichten (en enkele smallere ramen op de begane grond) van glas in lood. De portieken bezitten de oorspronkelijke deuren, waarin een cirkelvormig raam is uitgespaard. In het bouwblok aan de Ter Gouwstraat is het gebeitste hout in het zicht, in dat aan de Van der Vijverstraat zijn de deuren aan het eind van de twintigste eeuw overgeschilderd in blauwe verf. De eenvoudig versierde balkonhekken stammen uit de bouwtijd.
De kopse gevels laten een subtiele plaatsing van vensters en een variatie in venstervormen zien.

De achtergevels worden geleed door keukenuitbouwen en balkons. Ook hier is een afwisseling tussen brede en smalle vensters doorgevoerd. In tegenstelling tot de voorzijde zijn de balkonhekken hier vernieuwd.
Zelfs de schuurtjes aan achterzijde van de vrij diepe tuinen zijn zorgvuldig vormgegeven (toepassing van dezelfde baksteen in combinatie met diepliggende voegen).

Interieur
Van de bezochte woningen is de oorspronkelijke plattegrond bewaard gebleven dan wel goed afleesbaar. Afgaande op informatie van buurtbewoners en het ontbreken van ingrijpende verbouwingen in het verleden geldt dit ook voor de overige woningen.
Westerman ontwierp een eenvoudige afwerking voor de woningen. Een aantal interieurafwerkingen uit de bouwtijd is nog steeds aanwezig. In alle bezochte woningen is de vestibule verrijkt met een lambrisering bestaande uit (rossige) marmeren platen die in een houten kader zijn gevat. Verder zijn paneeldeuren en deuromlijstingen bewaard gebleven. Een ander interieuronderdeel is een boog in het achterste deel van de gang: deze heeft constructieve functie (en ondersteunt een dragende muur). In het merendeel van de bezochte panden is een boogvormige doorgang tussen woon- en eetkamer bewaard gebleven, in sommige gevallen in combinatie met oorspronkelijke ingebouwde kasten. Verder zijn in de woningen marmeren vensterbanken toegepast. De keuken van Van der Vijverstraat 8-1hoog bevat nog een paar onderdelen uit de bouwtijd (keukenkastjes, aanrechtblad van granito, tegelwerk). In de erkers zijn, door de aanwezigheid van radiatoren van de centrale verwarming, aangename zitjes gecreëerd.

Cultuurhistorische context
Voordat Arend Jan Westerman (1884-1966) zich als zelfstandig architect vestigde, werkte hij van 1914 tot 1922 als bouwkundig ontwerper bij de Dienst der Publieke Werken. Uit deze periode dateert de Vierde Ambachtsschool, thans 'Het Sieraad' genoemd, een vrijstaand gebouw, fraai gesitueerd tussen waterwegen, dat hij in 1922 aan het begin van de Postjesweg bouwde. Traditioneel wordt Westerman gerekend tot de 'Amsterdamse School', maar zijn ontwerpen zijn in het algemeen minder plastisch dan van andere architecten uit deze stroming zoals De Klerk of Rutgers.
Zijn bureau was zeer productief en over menig ontwerp werd in de vakpers gepubliceerd. Kenmerkend voor de vele door hem ontworpen woningcomplexen in de Gordel '20-'40 zijn de sterk lineaire compositie, zorgvuldige detailleringen en de vaak vrij robuust opgevatte kozijnen. Tegen het eind van de jaren dertig trad een versobering op in zijn werk – conform de heersende opvattingen. Om enkele voorbeelden van de door Westerman tussen 1920 en 1940 gerealiseerde ontwerpen te noemen: kleinere projecten zoals Herengracht 613 (1922-1923), het badhuis aan de Andreas Bonnstraat 30 (1921) en enkele villa's aan de Apollolaan (1926), alsook grootschalige projecten zoals de woningcomplexen aan de Witte de Withstraat 11-89 en 4-90 (1923-1924), de Van Spilbergenstraat 1-87, 4-94 (1924) en het woningblok aan de Amstelkade 170-186/Churchill-laan 280-312 (1929). Buiten Amsterdam ontwierp Westerman onder meer in Arnhem (woningen aan de Johan de Wittlaan) en Den Haag (Westend-Theater, 1932). Ook na de oorlog was Westerman actief en bouwde hij onder andere het kantoorgebouw Keizersgracht 271 (1955).

De bouwblokken Ter Gouwstraat 2-18, Van der Vijverstraat 2-18 uit 1939-1940 zijn een voorbeeld van de versoberde vormentaal, waarvan Westerman zich aan het eind van zijn loopbaan bediende. In de monumentenaanvraag van de Erfgoedvereniging Heemschut, opgesteld door W. van Elburg en P. Meijer, wordt geopperd dat de blokken, door de toepassing van ronde vensters in de zijgevels, de toegangsdeuren met 'kajuitramen' en van geelkleurige baksteen, zijn afgestemd op het zakelijk vormgegeven Muiderpoortstation en zijn bijgebouwen, ontworpen door Schelling en Leupen.

De door Westerman ontworpen bouwblokken in Tuinwijck zijn verder van belang omdat ze, samen met Landlust in Amsterdam-West (1932-1937), een van de eerste Amsterdamse woningbouwprojecten in strokenbouw vormen.

Een opvallend element in het interieur van de woningen is de boogvormige doorgang tussen de woon- en eetkamer. Deze brede doorgang, geflankeerd door vaste kasten, herinnert aan de suite, die gangbaar

was in zowel middenstandswoningen als huizen van de elite uit de jaren '20 en '30. In de woningen aan de Ter Gouwstraat en de Van der Vijverstraat ontbreken de suitedeuren. De brede doorgang laat zien hoe halverwege de twintigste eeuw geleidelijk werd afgestapt van de suite in de woningarchitectuur, een ontwikkeling die samenhing met de komst van centrale verwarming en veranderde opvattingen over woningindeling. De woningen zijn vanaf de bouw tot op heden voorzien van blokverwarming.

Conclusie/concept registeromschrijving
De bouwblokken Ter Gouwstraat 2-18, Van der Vijverstraat 2-18 uit 1939-1940, een van de eerste Amsterdamse woningbouwprojecten in strokenbouw, zijn uit stedenbouwkundig oogpunt van belang als onderdeel van Tuinwijck, een besloten groene, haast dorpse wijk die is ingeklemd tussen de dijklichamen van de spoorwegen naar Utrecht en Amersfoort. De blokken vormen de gerealiseerde bebouwing van een door de afdeling Stadsontwikkeling opgesteld stedenbouwkundig plan uit 1938. Na de Tweede Wereldoorlog is de wijk voltooid, volgens een aangepast plan van Jacoba Mulder die aan dezelfde afdeling was verbonden. In de plannen was veel aandacht voor beplantingen, wat in combinatie met de open verkaveling de wijk een uitgesproken groen karakter geeft.

De door Westerman als architectuureenheid ontworpen bouwblokken hebben een architectonische waarde vanwege de zorgvuldig ontworpen gevels in lichte baksteen met diepliggende voegen en de detailleringen. Ook de tuinhuizen laten een dergelijke gevelbehandeling zien. De opbouw van de brede voorgevels, met hun geleding door middel van erkers, sluit aan bij de blokken uit de jaren '20 en '30 in Zuid en West, al hebben die doorgaans één of meer extra bouwlagen. De kopse gevels laten een subtiele plaatsing van vensters en variatie in venstervormen zien. Het is mogelijk dat Westerman de gevels afstemde op de architectuur van het nabijgelegen, iets oudere Muiderpoortstation en zijn bijgebouwen, ontworpen door Schelling en Leupen. Verder zijn de woningplattegronden en een aantal interieurafwerkingen bewaard gebleven. De blokken zijn van belang in het oeuvre van Westerman als representatief voorbeeld voor zijn latere werk dat een steeds grotere mate van soberheid laat zien.

De woningen zijn verder van cultuurhistorische waarde vanwege de boogvormige doorgang tussen de woon- en eetkamer. Deze brede doorgang, geflankeerd door vaste kasten, herinnert aan de suite, die gangbaar was in zowel middenstandswoningen als huizen van de elite uit de jaren '20 en '30. In de woningen aan de Ter Gouwstraat en de Van der Vijverstraat ontbreken de suitedeuren. De brede doorgang laat zien hoe halverwege de twintigste eeuw geleidelijk werd afgestapt van de suite in de woningarchitectuur, een ontwikkeling die samenhing met de komst van centrale verwarming en veranderde opvattingen over woningindeling. De woningen zijn vanaf de bouw tot op heden voorzien van blokverwarming en vormen een vroege toepassing van centrale verwarming in middenstandswoningen.

De bouwblokken zijn redelijk tot goed bewaard gebleven en hebben dus een sterke mate van gaafheid.

Bronnen en literatuur
W. van Elburg en P. Meijer, *Aanvraag voor aanwijzing tot gemeentelijk monument van Ter Gouwstraat 2-18, Van der Vijverstraat 2-18 te Amsterdam*, Amsterdam 2023
H. de Haas, J. Schilt, E. Schneider en J. Veerkamp, *Tuinwijck, prachtwijk. Beeld van een Amsterdamse buurt*, Amsterdam 2008

Beeldmateriaal

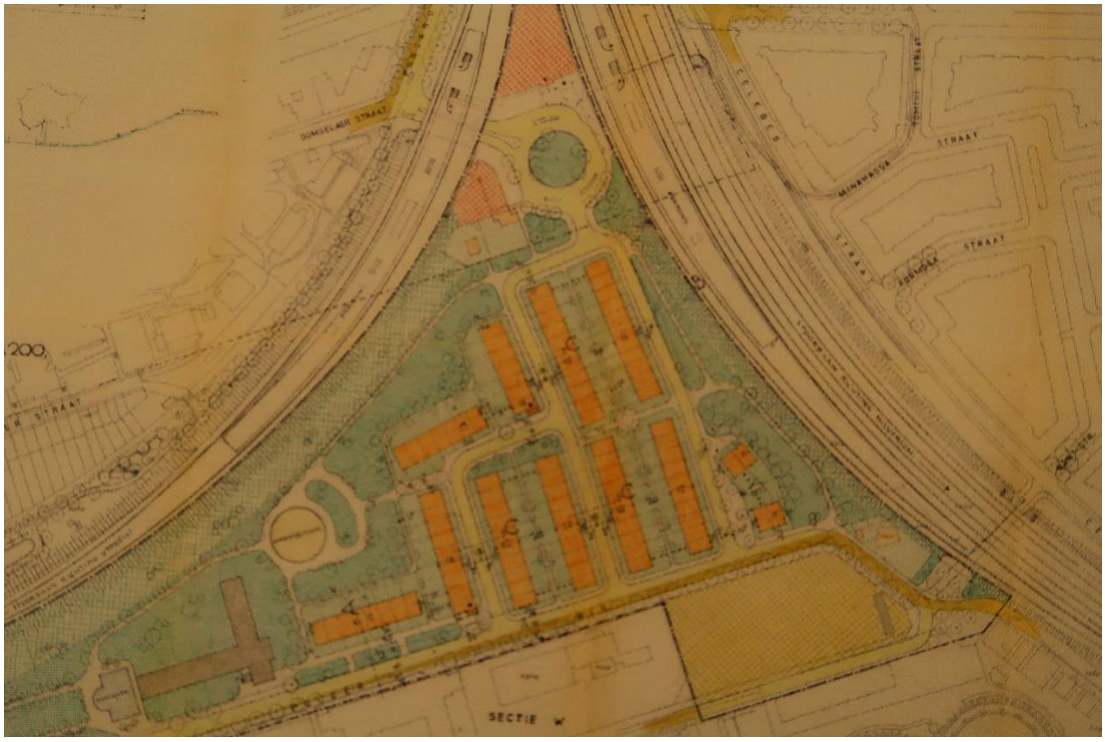

Uitbreidingsplan Tuinwijck door de afdeling Stadsontwikkeling uit 1938

Uitbreidingsplan Tuinwijck door de afdeling Stadsontwikkeling uit 1949

Woningblokken Ter Gouwstraat 2-18 (rechts) en Van der Vijverstraat 2-18 (links), kort na de oplevering. De forse schoorsteen is ten behoeve van de blokverwarming.

Woningblok Van der Vijverstraat 2-18 in 1951

Voorgevel van Van der Vijverstraat 2-18

Voorgevel van Ter Gouwstraat 2-18

Achter- en zijgevel van Ter Gouwstraat 2-18

De vestibule met marmeren lambrisering in Ter Gouwstraat 18-huis

Erker met marmeren vensterbanken en radiatoren van de centrale verwarming in Van der Vijverstraat 8-1hoog

Gang in Van der Vijverstraat 8-huis

Woonkamer in Van der Vijverstraat 8-huis

Ingangsportiek van Ter Gouwstraat 12

Doorgang tussen woon- en eetkamer in Ter Gouwstraat 12-huis

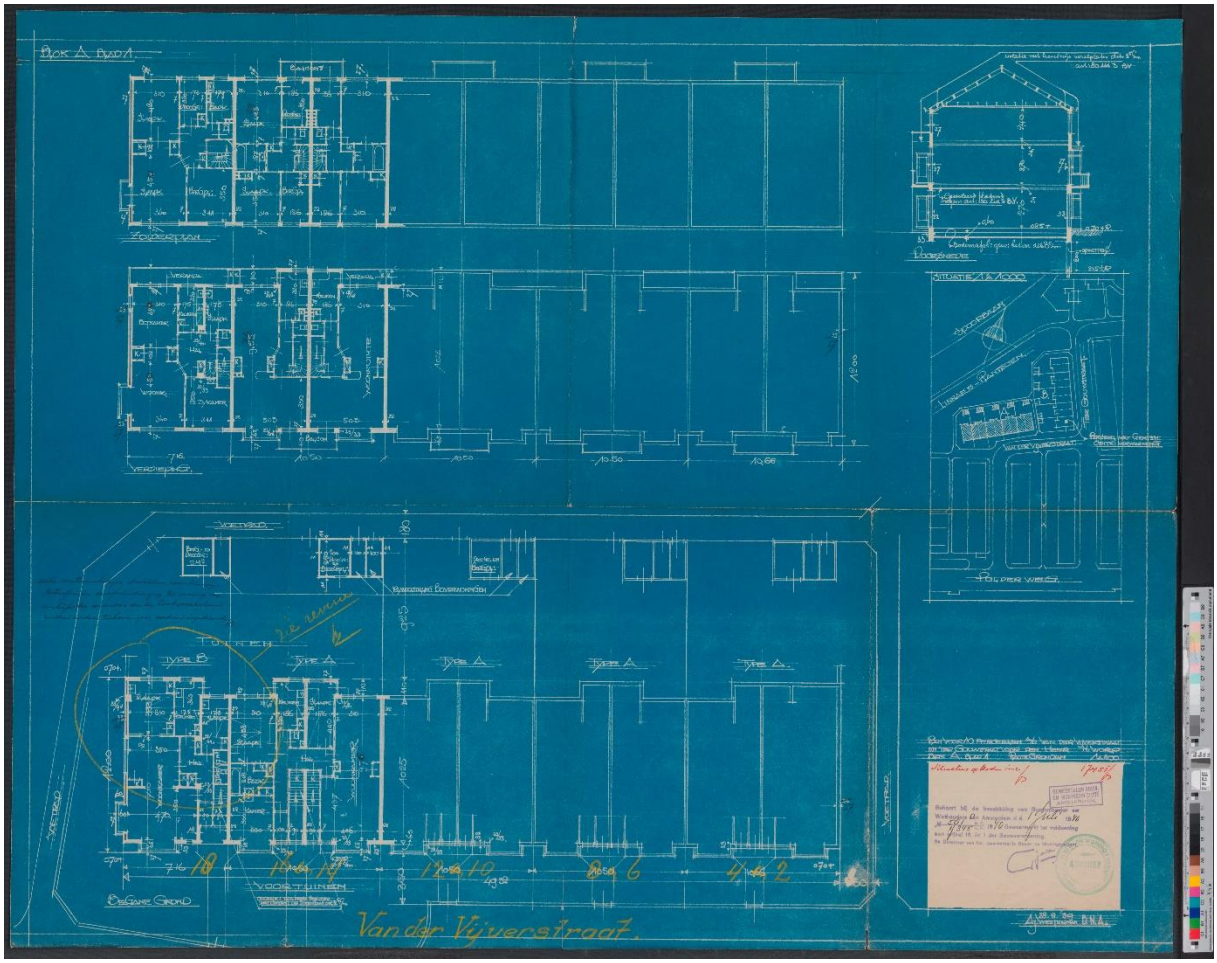

Plattegrond van de woningen aan de Van der Vijverstraat

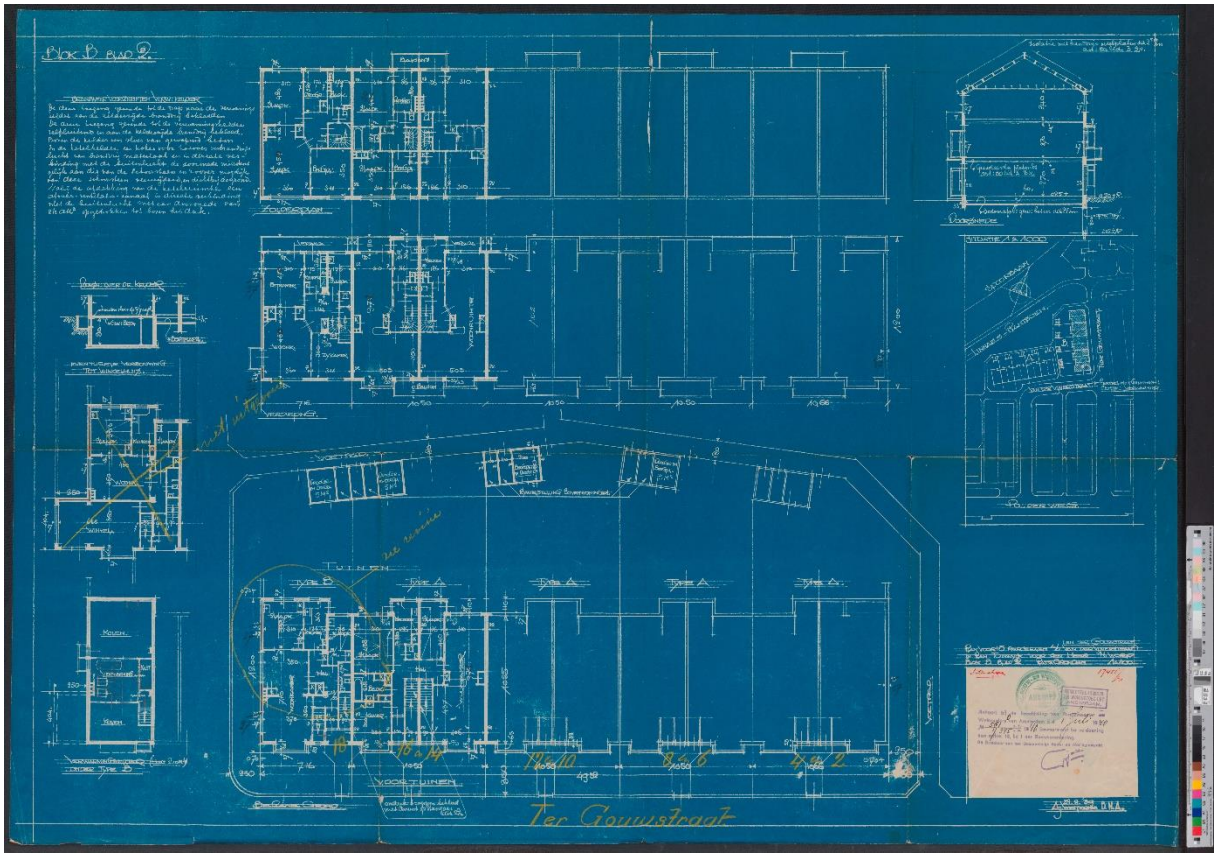

Plattegrond van de woningen aan de Ter Gouwstraat